

ZÛ KÂR SAVAŞI VE ARAP-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİNDEKİ ÖNEMİ

Doç. Dr. İsrail BALCI*

ÖZET

Zû Kâr, İslâm'ın ilk yıllarında Arap kabileleriyle Sâsânîler arasında cereyan etmiş bir savaştır. Bekr b. Vâil kabilesinin su kuyusu olan Zû Kâr yakınlarında vuku bulduğu için bu isimle anılır. Bekr kabilesinin önderliğinde toplanan bir kısım Arap kabileleri Sâsânî sömürmesine karşı baş kaldırıncı iki taraf arasında savaş çıkmıştır. Sâsânîler'in yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşla birlikte Araplar ilk kez İran'a karşı direnişe geçmişler ve açık muhalefet dönemi başlatmışlardır. Onların bu ülkeye karşı verdiği mücadele İslâm fetihlerinin başlamasıyla birlikte Müslüman Araplar'ın mücadelesine dönüşmüştür. Bu yönüyle Zû Kâr savaşı İslâm tarihinde özel bir öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Zû Kâr, Arab, Sâsânî, kabile, Bekr b. Vâil

ABSTRACT

The War of Zû Kâr and Its Importance in the Relationship Between Arab and Sasanid

The War of Zû Kâr was taken place between the tribes of Arab and Sasanid in the early years of Islam. Since it was taken place near the well of Zu Kar belonged the tribe of Bekr b. Vail, it was called as Zû Kar. When some Arabic tribes in the leadership of Bekr Tribe revolted against the exploitation of Sasanid, the war occurred between Arabic tribes and Sasanid. With the defeating of Sasanid, the Arabs in the first time attacked to Iran and they began to apply an explicit counter-period. With the beginning of Muslim's conquest, their struggle towards this state was transformed to struggle of Muslim Arabs. Thus, this war has a special place the history of Islam.

Key words: Zû Kar, Arab, Sâsânid, tribe, Bakr b. Vail

Giriş

Arap-Sâsânî ilişkileri İslâm'dan çok önceki tarihlere kadar dayanır.¹ Ancak bu ilişkiler karşılıklı iki devletin birbirlerinin konumunu ve hukuki statülerini tanımaya ya da kabule dayalı olmaktan daha çok tâbi

* OMÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. e-posta: ibalci@omu.edu.tr

¹ Bkn. İsrail Balci, "Arap-Sâsânî İlişkileri (M. 500-650) ve Irak'ın Erken Dönem İslâmlaşma Süreci, *İkinci Ortadoğu Semineri; Düünden Bugüne Irak Bildiriler I*, Elazığ 2006, ss. 157-178.

olanla olunanın durumundan ibarettir.² Dolayısıyla ilişkilerin seyri tâbi olanın tâbi olunana itaati/itaatsızlığına göre şekil almıştır. Nitekim uzun yıllar Sâsânîler'e bağlı vali olarak hizmet etmiş olan Hîre'deki Münzîr hanedanı, II. Hüsrev Perviz'in (591-628) isteğine uygun hareket etmediği zaman anında cezalandırılmış ve valilikten azledilmiştir. Kisra³, Tay kabilesinden İyâs b. Kabise'yi vali atamış ve görevden aldığı valiyi Medain'e çağırıp bir süre zindanda tuttuktan sonra öldürmüştür. Bununla da yetinmeyen Kisra, kendisine itaat etmek istemeyen kabileler üzerine güçlü bir ordu tertip edip göndermiştir. Elinizdeki makaleye konu olan savaş, bu ordunun gönderilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu savaş, Sâsânîler'e itaat etmek istemeyen başta Bekr b. Vâil kabilesi olmak üzere onların önderliğinde örgütlenen diğer kabilelerin organize bir şekilde Sâsânî hâkimiyetine karşı ilk kez başkaldırı niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle bakıldığında söz konusu savaş, Arap-Sâsânî ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından birisi olarak nitelenebilir.

Şunu da hatırlatalım ki, II. Hüsrev'den önceki dönemlerde de zaman zaman birtakım sorunlar yaşanmıştır. Örneğin Sâbûr döneminde Araplar acımasızca cezalandırılmışlardır. Ancak ortaya çıkan sorunlar iki tarafı karşı karşıya getirecek boyutta etkili olmamıştır. Yine Kubâz döneminde (485-528) ilişkiler bozulmuştur. Kubâz'ın oğlu Anûşîrvân (531-579) zamanında tekrar düzelmiş, ancak uzun sürmemiştir.⁴

Zû Kâr savaşı Hz. Peygamber'in risaletinin ilk yıllarına yakın bir dönemde meydana gelmiştir. Savaşın etkileri sadece sınıra yakın Araplar arasında değil Arabistan içlerindeki kabileler arasında da önemli yankı yapmıştır. Nitekim bu savaş, Arap kabileleri arasındaki savaşları ifade eden *Eyyâmü'l-Arab* içerisinde *Yevmü Zû Kâr* olarak isimlendirilmiştir.⁵ Elinizdeki makale Zû Kâr savaşının ortaya çıkışını ve İslâm tarihindeki önemini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Savaş Öncesi Genel Durum

İslâm'ın yayılmaya başladığı dönemlerde Arabistan'ın kuzeyinde günümüzdeki Irak toprakları dahil İran sınırına yakın bölgelerde birtakım Arap kabileleri yaşıyordu. Bu kabileler Güney Arabistan'dan göç etmiş-

² Muhammed Dayfallah Batâyine, "Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslâm Fetihleri ile Olan İlişkileri," çev. Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2004, 32.

³ Kisra, Araplar tarafından Sâsânî hükümdarları için kullanılan bir unvandır.

⁴ Dineverî, *Ahbârü't-Tvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir, Kahire 1960, 68.

⁵ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temimî, *Kitâbu Eyyâmî'l-Arab Kable'l-İslâm*, thk. Adil Câsim el-Beyâtî, Bağdâd 1987/1407, II, 489-502; ayrıca bkn. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2003, 39.

lerdi.⁶ Arap kabilelerinin İran sınırına yakın yerlere yerleşmeleri Sâsânîler döneminde (m.s. 226-651) yoğunluk kazanmıştır. Rivayetlere göre Büyük İskender (m.ö. 233) İran üzerine bir sefer düzenleyerek Pers hükümdarı Dârâ'yı yenilgiye uğratmış ve İran'ı küçük idari birimlere ayırmıştı. *Tavâif-i mülûk* denilen bu dönem m. s. 226 yılında Sâsân oğullarından Erdeşir Bâbek'in yeniden Persler'in siyasi birliğini sağlamasına kadar sürmüştü.⁷

Güneyden gelen kabilelerin İran sınırına yakın bölgelere yerleşmeleri Sâsânîler'in çıkarlarına uygun düştüğünden onların iskânına karşı çıkılmadığı anlaşılmaktadır. Hatta bizzat izin verildiğinden söz edilmektedir. Nitekim Güney Arabistanlı liderlerden Rebîa b. Nasr'ın, Sâsânî idarecisi Hurrezâd'a (Hurrezâz) haber gönderip halkın iskânı için müsaade istediği ve talebinin yerine getirildiği nakledilir.⁸ Gerekli izinden sonra birçok Arap kabilesi, kitleler halinde Sâsânî sınırlarına yakın yerleri yurt edinmiştir.⁹ Örneğin Benû İyâd, el-Cezîre ile Basra arasına, Bekr kabilesi Yemâme topraklarından Irak Sevadı'na,¹⁰ onların bir kolu olan Şeybân oğulları Basra yakınlarına,¹¹ Temîm ve Abdulkayslar Bahreyn'e, Ezdler Uman'a ve Lahmiler Hîre bölgesine yerleşmişti.¹² Yine Himyerliler Uman'ı yurt edinmişti.¹³ Tay, Gassân, İbâd ve Tenûh gibi Arap kabileleri de göç edenler arasındaydı.¹⁴ Rivayetlere göre Babil hükümdarı Buhtunnasr öldükten sonra Hîre ve Anbar çevresinde yaşayan Araplar giderek güçlendi ve çoğaldılar. Böylece Yemen'den başlayarak Tihame, Bahreyn, Sevad ve Şam'a kadar uzanan geniş ve mümbit araziler Arap kabileleri tarafından yurt edinildi. Bahreyn bölgesine yerleşen kabileler birbirleriyle ittifak kurarak Tenûh adı altında birleştiler.¹⁵ Bu arada Arapların göçleriyle ilgili bazı mitolojik sebepler dile getirilir.¹⁶ Ancak asıl

⁶ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y., II, 27, 38; Batâyine, 28.

⁷ Dineverî, 42-43; Taberî, II, 27

⁸ Bkn. İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebî (sav)*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1963/1383, I, 8; Taberî, II, 38, 100.

⁹ Taberî, II, 27-29, 38; Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid, İstanbul 1927, X, 144-45, 220.

¹⁰ Taberî, II, 27.

¹¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrut 1957/1376, III, 378.

¹² Taberî, II, 27; ayrıca bakn. Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton University Press, New Jersey 1981, 171; Abd al-Husain Zarrinküb, "The Arab Conquest of Iran and Aftermath", *The Cambridge History of Iran*, ed. R. N. Frye, Cambridge University Press, Cambridge 1993, Vol., IV, 1-2.

¹³ İbn Hişâm, I, 7.

¹⁴ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire 1975/1395, 35; Yâkût, II, 328.

¹⁵ Taberî, II, 27.

¹⁶ Bkn. İbn Hişâm, I, 10; Dineverî, 54; Taberî, II, 37-38, 99-101.

sebebin geçim sıkıntısı¹⁷ ve kabilevi nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Rebia b. Nasr soyundan gelen Lahmîler Hîre çevresine yerleştikten sonra¹⁹ giderek güçlendiler ve Hîre'yi merkez edindiler.²⁰ Bu durum Erdeşir'in İran'daki siyasî birliği sağlayıp Irak Sevadı'na kadar uzanan bölgeyi denetim altına almasına kadar sürdü. Erdeşir, kendisine itaat etmeleri koşuluyla Hîre'deki Lahmî krallığını destekledi ve başlarına Münzîr hanedanından bir idareci atadı.²¹ Taberî'nin verdiği bilgilere göre Münzîr hanedanının atası olan büyük Münzîr'in oğlu Kabus, Münzîr b. Münzîr ve akrabası olan Tay kabilesinden İyâs b. Kabise'yi Kisra'nın sarayına göndermişti. Bunlar Kisra'nın kâtiplik ve mütercimliğini yapıyorlardı. Kisra, Arap kabilelerinin durumunu görüşmek ve onlara başkanlık yapabilecek birisini tespit etmek amacıyla mütercimlerinden Adî b. Zeyd'i yayına çağırıp bu iş için uygun isimler sordu. Adî, Münzîr'in çocuklarının iyi yetiştiğini söyleyerek bu aileden birisini görevlendirerek bölgedeki kabileleri kontrol edebileceğini söyledi. Adî'nin önerisi üzerine Kisra, Nu'mân b. Münzîr ile görüştü ve desteklenmesi durumunda bölgedeki Araplar'ı kendisine itaat ettirip ettiremeyeceğini sordu. Olumlu yanıt alınca Nu'mân'ı Hîre'deki Lahmîler'in başına vali atadı ve kendisine bir de taç hediye etti. Nu'mân tacını giyerek merkezi Hîre olmak üzere bölgedeki Arap kabilelerini Sâsânîler adına idare etmeye başladı.²² Bir bakıma Kisra, Lahmîler'i kendisine göstermelik müttefik yapmış ve onlar üzerinden diğer Arap kabilelerinin denetimini sağlamayı hedeflemişti. Ondan sonra gelen hükümdarlar da aynı yolu takip ettiler.²³ Hîre'ye vali atanan Münzîr hanedanı doğal olarak Sâsânîler'e bağımlıydı ve bölgedeki diğer kabileler üzerinde etkin bir konum kazanmıştı.²⁴ Bununla birlikte

¹⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986, I, 73.

¹⁸ Taberî, II, 27; Batâyine, 27; Zarrinkûb, 2; İrfan Shahid, "Pre-Islamic Arabia", *The Cambridge History of Islam*, ed. P.M. Holt-Ann K.S. Lambton-Bernard Lewis, Cambridge University Press, Cambridge 1980, IA, 13.

¹⁹ Dineverî, Sâbûr'un izniyle Lahmîler'in Hîre'ye yerleştiklerini söylemektedir. Dineverî, 54.

²⁰ Hîre, Babil hükümdarı Buhtunnassr zamanında kurulmuş, ancak onun ölümünden sonra yıkılmıştı. Rebia b. Nasr'ın soyundan gelen Amr b. Adî, Hîre'ye inerek burasını yurt edinmiş ve merkez yapmıştı. Taberî, II, 59.

²¹ Taberî, II, 37; Zarrinkûb, 2.

²² Söz konusu taç inci ve altınlarla süslenmiş olup altmış bin dirhem değerindeydi. Taberî, II, 147.

²³ Örneğin Nuşirevan Anadolu'da birtakım yerleri fethettikten sonra Sevad'dan Yemen'e doğru bir sefere çıkmış ve bir çok yeri denetim altına alarak Hîre'ye uğramış, ancak Münzîr hanedanına saygı göstererek onu yerinde bırakmıştır. Taberî, II, 93, 94.

²⁴ Taberî, II, 6-10, 27; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, nşr. M.J. Goje, Brill 1967, 186; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993, I, 352; Batâyine, 30-31, 37; Zarrinkûb, 2; F. E. Peters, "Byzantium and the

yine Sâsânîler'e bağlı bölgesel liderler veya valilerden de söz edilmektedir. Örneğin İmrû'î-Kays, Mudar ve Rebî'a kabilelerinin başına Sâbûr tarafından vali olarak atanmış ve Sâsânîler'in hakimiyetine girmişti.²⁵ Sâbûr'dan sonra gelen hükümdarlar da yine aynı soydan valiler atama geleneğini sürdürmüşlerdir.²⁶

Sâsânîler, kendi sınırlarına yakın yerlere yerleşen kabileleri vali atarak veya yerel liderlerle ilişkiler kurarak dolaylı yollardan hâkimiyetleri altına aldılar ve onlar üzerindeki çıkarlarını sürdürdüler. Özellikle Erdeşir Bâbek ülkede bozulan dengeleri düzene koyunca, merkezden uzak yerleri denetimine alarak Irak üzerine bir sefer düzenledi ve buradaki hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Bölgedeki Arap kabilelerinin ekseriyeti onun hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı,²⁷ ancak Tenûh Araplarının çoğu ona boyun eğmedi.²⁸

Zû Kâr savaşına kadar zaman zaman sorunlar yaşansa da, kontrol sürekli Sâsânîler'in elindeydi. Bazen oldukça samimi dönemler yaşanırken, bazen de ilişkiler istikrarsız, karmaşık ve inişli çıkışlı bir mahiyet arz eder. Örneğin ileride Sâsânî tahtına oturacak olan Behrâm Cûr çocuk yaşta babası Hürmüz tarafından Hîre'ye gönderilmiş ve ünlü Havarnak sarayında Arap örf ve geleneklerine göre özenle yetiştirilmiştir.²⁹ Rivayete göre Hürmüz, çocuğu doğduğu zaman bir Arap sütanneye vermeyi kararlaştırmış ve bu amaçla valisi Nu'mân'ı huzuruna çağırarak oğlunu ona emanet etmiştir. Hîre'de büyütülen Behrâm'ın yetiştirilmesiyle ilgili oldukça ilginç ve ayrıntılı tasvirler sunulur.³⁰ Yirmili yaşlara geldiği zaman Sâsânîler arasında patlak veren taht kavgaları üzerine harekete geçen Behrâm, yaklaşık on bin kişilik seçkin Arap süvarilerinin de desteğiyle tahta çıkmayı başarmıştır.³¹ Verilen desteğin neticesi ola-

Arabs of Syria," *Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, Vol. XXVII-XXVIII, 1977-1978, 98-99; Caetani, X, 223-24; Sâsânîler tarafından Hîre'ye vali atanan Münzîr hanedanının atası, yukarıda adı geçen Rebî'a b. Nasr'ın oğluydu. İbn Hişâm, I, 10.

²⁵ Taberî, II, 64-65.

²⁶ Taberî, II, 70; Bazen kabile mensupları Sâsânîler'e isyan ederek valileri öldürmüşlerdir. Taberî, II, 72.

²⁷ Taberî, II, 59.

²⁸ Taberî, II, 59; Tenûh kabilesi Hîre ve Anbar şehirlerini etrafında iskan ediyordu. Yine Hîre civarında yaşayan İbâd kabilesi ise Erdeşir'e boyun eğmişti. Taberî, II, 59.

²⁹ Dîneverî, 55; Taberî, II, 72, 74.

³⁰ Bkn. Taberî, II, 74-77.

³¹ Taberî, II, 76-78; Behrâm'ın Hîre'de yetiştirilmesiyle ilgili geniş bilgi için ayrıca bkn. Dîneverî, 55-57; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1964/1384, I, 261-62; Hamidullah, I, 352-53.

rak Behrâm döneminde Arap-Sâsânî ilişkileri sorunsuz bir şekilde devam etmiştir.³²

Sâsânîler'in iktidar mücadeleleri nedeniyle iç karışıklıkların yaşandığı dönemlerde fırsatı değerlendirmek isteyen Arap kabileleri, zaman zaman İran sınırına yakın köylere akınlar yaparak ele geçirdikleriyle birlikte çöl içlerine çekiliyorlardı.³³ Özellikle Sâbûr'un çocuk yaşta tahta çıkarılmasını fırsat bilen Türkler, Bizanslılar ve Arap kabileleri bundan yararlanarak saldırılar düzenlemişlerdir. Örneğin Bahreyn ve Kazima taraflarında yaşayan Abdulkayslar deniz yoluyla İranşehir, Erdeşir, Hurre ve Fars illerine baskınlar yapıyorlardı. Köylüleri yağmalayan kabileler ele geçirdikleri hayvan, ekin ve geçim vasıtalarıyla birlikte çölün içlerine çekilip izlerini kaybettiriyorlardı. Taberî, Sâbûr'un küçük yaşta tahta çıkarıldığına işaret ederek³⁴ Farslar'dan söz konusu akınlara karşı koyacak hiç kimsenin olmadığını söylemektedir.³⁵ Özellikle İran'daki istikrarsızlık ve taht kavgaları dönemlerinde bu tür akınların sıklaşmasından söz edilmektedir. Akın ve yağmaların kolay yapılması nedeniyle Arap kabileleri Sâsânî sınırları için elek benzetmesinde bulunmuşlardı.³⁶

Arap kabilelerinin Sâsânîler'in durumundan faydalanmasıyla ilgili Kindeli reislerden Hâris b. Amr'ın Yemen'deki Tübban'a gönderdiği mektup ilgi çekicidir. Hâris, mektubunda Acemlerin topraklarına akınlar yaparak altı şehri koparabildiğini, içinde buldukları durum nedeniyle Sâsânîler'in memleketlerini koruyamadıklarını haber verip asker toplamasını ve bu durumdan faydalanmasını hatırlatıyordu. Haber üzerine Tübban'ın topladığı kuvvetlerle Hire'ye geldiği ve Sâsânîler'e karşı akınlara katıldığı belirtilmektedir.³⁷

Çocuk yaşta yiken topraklarının yağmalandığına tanık olan Sâbûr, büyüdüğü zaman yağmacı kabileler üzerine gidecek ve acımasız şekilde onları cezalandıracaktır. Fars topraklarına saldıran, otlaklar arayan ve

³² Dineverî, 56-58.

³³ Taberî, II, 27; Bu akınların anlatıldığı bir rivayette şu bilgilere yer verilmektedir: Bizler Aslanlar gibi süvarilerle Farslar üzerine yürüdük ve onları ibret olacak şekilde işkenceye çarptırdık. Şehrezur'un ulularını öldürdük. Ateşten bir adaya benzeyen bir toplulukla onların üzerine yürüdük. Taberî, II, 62.

³⁴ Sâbûr, Erdeşir'in tek oğludur ve babasının ihtiyarlaması üzerine çocuk yaşta tahta çıkarılmıştır. Taberî, II, 58, 60.

³⁵ Taberî, II, 66.

³⁶ Taberî, II, 135-36; Sâsânîlerin içinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen Türk hükümdar Şâbe, Kisra'ya küçük düşürücü bir mektup gönderip ülkesine akın yapacağını, herhangi bir zorlukla karşılaşmaması için yol ve köprüleri tamir edip düzenlemesini istemiştir. Bu haber Kisra'yı fazla rencide etmiş ve düzenlediği bir orduyla ansızın Şâbe üzerine yürüyüp onu öldürmeyi başarmıştır. Taberî, II, 136.

³⁷ Taberî, II, 90.

baskınlarda bulunan Temîm, Abdulkayslar ve Bekr b. Vâil kabileleri onun hışmına uğrayanlardan sadece bir kısmıdır. Onun önünden kaçan Araplar'ın pek çoğu etrafa dağıldılar. Sınır boylarındaki kabileler ise onun tarafından yeni iskân yerlerine yerleştirilerek denetimi altına alındı.³⁸ Yapılanlara karşı bazı Arap kabilelerinin Rum ve Hazarlar ile ortak hareket ettiklerinden söz edilmektedir. Örneğin İran'a akın düzenleyen Bizans İmparatoru İlyanos'un ordusunda oldukça abartılı da olsa yüz yetmiş bin Arab'ın bulunduğu söylenir. Hatta Bizans ordusundaki Araplar'ın, özel olarak Sâbûr'a saldırdıkları ve Sâsânîler'e ağır kayıplar verdirdikleri belirtilmektedir.³⁹

Sâsânîler hem bu tür yağmaları önlemek hem de kadim düşman Bizans'a karşı tampon bir bölge oluşturmak amacıyla sınır boylarına muhafız birlikleri yerleştirerek birtakım askerî tedbirler almışlardır. Nitekim Hâlid b. Velid bölgeye gönderildiği zaman ilk kez bu birliklerle karşılaşmış ve sınır komutanı Azazbek ile savaşmıştır.⁴⁰ Bazen de Arap kabilelerine karşı özenli politika izlenmiş ve birtakım ileri gelenlere çeşitli imtiyazlar verilerek onlar üzerindeki kontrol devam ettirmişlerdir.⁴¹ Örneğin Yemâmeli başkanlardan Hevze b. Ali, Arap akınlarına karşı Sâsânîler'i koruduğundan, Kisra onu memnuniyetle huzuruna kabul etmiş ve inci bir gerdanlık, atlastan mamul bir elbise ve taç hediye etmiştir. Bu nedenle Hevze Araplar tarafından *zû't-tâc* (taç sahibi) lakabıyla anılmıştır.⁴² Böylece Hevze, Sâsânîler için iyi bir müttefik olmuş ve topraklarından geçen İranlı ticaret kervanlarını himaye etmiştir.⁴³ Aynı şekilde bu bölgede ileri gelenlerden olan ve Hz. Ebû Bekir'in irtidat savaşlarıyla uğraştığı zaman adına sık rastlanan Lakît b. Mâlik de, Araplar arasında *zû't-tâc* lakabıyla tanınıyordu.⁴⁴ Yine bu bölgede aynı lakapla anılan bazı yerel liderlerin olduğundan söz edilmektedir.⁴⁵ Muhtemelen onlar da benzer rolleri nedeniyle Kisra tarafından ödüllendirilmişlerdir. Bunlara

³⁸ Taberî, II, 67, 69, 70.

³⁹ Taberî, II, 68.

⁴⁰ Taberî, IV, 3-4; Taberî onun aynı zamanda Hire merzubanı olduğunu söyler. Taberî, IV, 11.

⁴¹ Batâyine, 29.

⁴² Ya'kûbî, *Tarih*, Beyrut 1960, II, 131; Taberî, II, 133; Khalil Athamina, "The Tribal Kings in Pre-Islamic Arabic Traditions," *Al-Qantara, Revista De Estudios Arabes*, Vol. XIX, Fasc. I, Madrid 1998, 27-28.

⁴³ İbn Abdî Rabbih, *Kitâbu'l-İkdî'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn-Ahmed Zeynî- İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1956/1370, II, 67; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, nşr. Abdüsselâm Hârûn, Leiden 1958/1378, 209; Hamidullah, I, 405.

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut, t.y., VII, 101; Taberî, III, 261; İbn A'sem, I, 74; İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, nşr. Ali Muhammed Becavî, Kahire, t.y., III, 1082; Kelaî, *el-Hilâfetu'r-Râside ve'l-Butûletu'l-Hâlîde fi Hurûbi'r-Ridde*, nşr. Ahmed Ğanm, Kahire 1979, 208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi Tarih*, nşr. J. Tonrberg, Beyrut 1965-66, II, 372.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkn. Athamina, 19-20, 21, 22, 27

ilaveten Bahreyn valisi Azad, Kisra'dan aldığı emir üzerine Sâsânî tüccar ve köylülerine zarar veren Araplar'ı şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Ayrıca Kisra kendilerine zarar veren Temîmlilerin gözlerini oyacağına dair ant içmiş ve bir taraftan da Hevze'ye hediyeler gönderip onunla işbirliğini sıkı tutmaya çalışmıştır.⁴⁶

Görünürde yarı bağımsız bir şekilde siyasal varlıklarını sürdüren Arap kabileleri,⁴⁷ anlaşıldığı kadarıyla çölden gelecek bedevî yağmacılarına ve muhtemel Bizans saldırılarına karşı önemli bir tampon konum sağlamaktaydılar.⁴⁸ Bunun yanında onlar, Bizans ve Sâsânîler'in birbirleriyle savaş veya mücadelelerinde efendileri için askerî ve lojistik destek kaynağı konumundaydılar.⁴⁹ Bu nedenle söz konusu kabilelere karşı lütufkâr bir politika izlenmiştir. Örneğin Bizanslılar iktisadî yardımlarda bulunarak Araplar üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır.⁵⁰ Aynı şekilde Sâsânîler de benzer politika takip ederek Arap kabilelerinin çıkarlarına uygun olarak bazı idarî, siyasî ve ziraî düzenlemeler yapmışlardır.⁵¹

Sâsânîler, Hîre'de ihdas ettikleri idare sayesinde bölgedeki Araplar'ı kontrol altında tutarlarken doğal olarak Hîre valisi diğer kabile şeflerine göre daha öncelikli bir konuma sahipti. Nitekim Kisra ile görüşmek isteyen elçiler önce Hîre valisine gelir ve onun vasıtasıyla görüşme imkânı bulurlardı.⁵² İbn Abdi Rabbih'in belirttiğine göre Kisra ile görüşmek isteyen Rum, Çin ve Hintli elçiler önce Hîre valisine uğrarlar ve onun aracılığıyla görüşebilirlerdi.⁵³ Nu'man, Medain'e getirdiği elçileri bir süre Saray kapısında bekletir, kendisi Kisra'nın huzuruna çıkar ve elçiler hak-

⁴⁶ Taberî, II, 133.

⁴⁷ Taberî, II, 27-29; Zarrinküb, 1; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay. İstanbul 1987, I, 51; Dwight M. Donaldson, *Studies in Muslim Ethics*, London 1953, 1-2.

⁴⁸ Donner, 172.

⁴⁹ Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Resâilî'l-Arab*, Mısır 1971/1391, I, 10-12, 19-21; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Mısır 1955, 17-18; Hamidullah, I, 352-53; Caetani, X, 223; Zarrinküb, 2.

⁵⁰ Bizans'ın Araplar'ı desteklemesiyle ilgili İbn Habîb şu bilgileri vermektedir: Gassânîler, Süleyh kabilesini yenince İmparator, onların Sâsânîler'le ilişki kura- cağından endişelenerek şu mektubu yazdı: "Ben sizleri Süleyh kabilesinin konumuna getiriyorum. Araplardan size herhangi bir saldırı olursa kırk bin askerle sizleri desteklerim. Onlardan bize yönelik bir saldırı olursa siz de yirmi bin askerle bizi desteklersiniz. Ayrıca bizimle İranlılar arasındaki meselelere karışmayacaksınız." İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, nşr. Eliza Lichtenstadter, Beyrut, t. y. 371.

⁵¹ İbrahim Hasan, I, 51.

⁵² İbn Hişâm, I, 65.

⁵³ Örneğin Yemenli başkan Seyf b. Zû Yezen, Hîre valisinin aracılığıyla Kisra ile görüşmüştür. Dineverî, 63; Taberî, II, 116, 117. Bu olayı uzun bir şekilde anlatan Taberî, valinin büyük bir itibar gördüğünü ve bundan Ebû Mürre'nin son derece etkilendiğini belirtmektedir. Bkn. Taberî, II, 117-18.

kında ön bilgi verirdi. Onun verdiği bilgiler doğrultusunda Kisra elçileri huzura kabul eder ve ona göre muamele ederdi.⁵⁴

Nu'mân b. Munzîr, Medain'le olan yakın ilişkisi ve kendisine verilen rol gereği bölgedeki gelişmeler ve Araplarla ilgili Kisra'ya ayrıntılı raporlar sunardı.⁵⁵ Hireli valiler bazen diğer Arap kabilelerinin kendilerine karşı olumsuz tutumlarını Kisra'yı devreye sokarak çözmeye çalışırlardı. Örneğin Münzîr, meşhur Kinde Kralı İmrû'î-Kays'ın Hire'ye yönelik emelini sezinlediği zaman, Anuşîrvân'dan yardım istemiş ve sağlanan destekle amacını gerçekleştiremeyeceğini anlayan İmrû'î-Kays müttefiki olan Himyerli askerlerle birlikte geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁶ Hire'nin Sâsânî hükümdarları nezdindeki bu özel durumu, Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velid'in Hire'yi fethetmesine kadar devam etmiştir. Hâlid burayı fethettiği zaman başlarında İyâs b. Kabise vali olarak bulunuyordu.⁵⁷

Zû Kâr Savaşı

Uzun yıllar yarı bağımsız bir şekilde Sâsânî hakimiyeti altında varlıklarını sürdüren Arap kabileleri, ilk kez II. Hüsrev Perviz'in (Chosroes Parviz) (591-628) zamanında ciddi bir şekilde baş kaldırdılar ve bu süreç iki tarafı Zû Kâr savaşında karşı karşıya getirdi. Savaşın ortaya çıkışıyla ilgili kaynaklarda birtakım sebeplerden söz edilmektedir. En somut sebep olarak Kisra'nın Hire valisi Nu'mân'dan haremine Arap kadınlar göndermesini istemesi gösterilir.⁵⁸ Aşağılayıcı ve kabul edilemez olan bu teklifle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Konuya genişçe yer veren Taberî, Zû Kar savaşının bu yüzden çıktığını söyler. Gelişmelere bakıldığında aslında olayın, İbâd kabilesinden Kisra'nın mütercimi olan Adî b. Zeyd'in Hire valisi Nu'mân b. Münzîr tarafından öldürmesiyle başladığı ve bu hadisenin, savaşın patlak vermesine kadar uzanacak olayları beraberinde getirdiği söylenebilir.⁵⁹

Adî b. Zeyd, Kisra'nın kâtibi ve mütercimiydi. Kisra, Arap kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmak için onun önerisiyle Nu'mân b. Münzîr'i Hire'ye vali atamıştı. Bu yüzden Nu'mân ile Adî b. Zeyd'in araları iyiydi. Ancak kendisinin vali atanmasını bekleyen Adî b. Evs bu gelişmeden rahatsız olmuştu. Dolayısıyla bir yolunu bulup aralarını bozmaya çalıştı. Maksatlı bir şekilde Nu'mân'a yakın durdu. Hali vakti yerinde olduğu için sürekli ona pahalı hediyeler göndererek gönlünü kazanmayı başar-

⁵⁴ İbn Abdi Rabbih, II, 4.

⁵⁵ İbn Abdi Rabbih, II, 10-11; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100; Safvet, I, 19.

⁵⁶ Ahmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyât-ı Arabiyye (Cahiliye Devri)*, Matbaâ-i Âmira, İstanbul 1332/1917, II, 578.

⁵⁷ Taberî, IV, 3.

⁵⁸ Dineveri, 67-68; Taberî, II, 150-51; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100-101.

⁵⁹ Taberî, II, 149; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 102.

dı. Taberî, Nu'mân'ın, Adî b. Evs'e danışmadan veya onun haberi olmadan hiçbir karar almadığını söyler.⁶⁰ Adî b. Evs bundan sonra planını uygulayarak bir şekilde Nu'mân ile Adî b. Zeyd'in arasının açılmasını sağladı. Sonuçta Nu'mân kendisini ziyarete gelen Kisra'nın mütercimi Adî b. Zeyd'i zindana attı⁶¹ ve ardından öldürdü.⁶² Ancak yaptığına pişman olan Nu'mân, Kisra'nın gazabına uğramaktan korktuğu için Adî'nin faziletlerinden bahseden ve onun eceliyle öldüğünü dile getiren bir mektup yazdı. Hatta rivayete göre bir yolunu bulup mektubu Adî'nin oğlu Zeyd ile gönderdi.⁶³ Kisra, kuşkulananarak mektubu getiren genç vasıtasıyla babasının Nu'mân tarafından öldürülüp öldürülmediğini sordu. Daha sonra onu yanında tutarak babasının yerine mütercim olarak görevlendirdi.⁶⁴

Adî b. Zeyd'in öldürülmesi, Kisra'nın Münzîr hanedanına yönelik kuşkularını artırdı. Yaşanan bu olumsuzluk, beraberinde başka sorunları getirdi ve neticede iki taraf arasında savaşın patlak vermesine yol açtı. Anlatıldığına göre Kisra, beğendiği özelliklere sahip kadınlar araştırıyordu. Babasının yerine Kisra'ya mütercimlik yapan ve Nu'mân tarafından öldürülen Adî b. Zeyd'in oğlu Zeyd, ona aradığı özelliklere sahip yaklaşık yirmiye yakın kadının Münzîr sülalesinde bulunduğunu söyledi. Bu haber üzerine Kisra, haremine kadınlar göndermesi için Zeyd'i Nu'mân'a elçi gönderdi.⁶⁵ Elçi kadınları vassafeden mektubu verdiği zaman, bu talebe çok bozulan Nu'mân elçiye 'Sevad ve Fars inekleri arasında işinize yarayan bulamadınız mı?' diye çıkıştı. Nu'mân bu yakışık-sız teklifin, öldürdüğü Adî'nin oğlu Zeyd'in başının altından çıktığını tahmin etmiş, ancak başına gelecekleri kestirmiş olacak ki, daha ileri gidememiş ve gelen elçi vasıtasıyla aradığı nitelikte kadınların bulunmadığını söylemekle yetinmiştir. Elçi, Medain'e dönünce Nu'mân'ın Sevad ineklerine müracaat etmesi yönündeki sözlerini Kisra'ya anlattı. Beklemediği tepkiyle karşılaşan Kisra, hemen savaş hazırlıklarına başladı.⁶⁶ Ardından Hire'deki Münzîr hanedanının idaresine son vererek yerine Tay

⁶⁰ Taberî, II, 148.

⁶¹ Adî b. Zeyd zindanda kaldığı sırada üzüntüsünü dile getiren şiirle söylemiş ve bunlardan birisini kardeşi Ubey vasıtasıyla Kisra'ya sunmuştur. Bkn. Taberî, II, 148-49.

⁶² Taberî, II, 149; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100.

⁶³ Bir rivayete göre ise, öldürülen Adî'nin oğlu ile kardeşi, Kisra'nın yanında bulunuyordu. Nu'mân'ın mektubu geldiği zaman ilk önce onların eline geçmiş ve onlar mektubu değiştirerek yeniden düzenlemişlerdir. Bunun üzerine Kisra Nu'mân'ı cezalandırmaya karar vermiştir. Taberî, II, 152.

⁶⁴ Taberî, II, 149; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100.

⁶⁵ Mes'ûdî, Perviz'in (Ebreviz) sadece Nu'mân'dan kızını haremine göndermesini istediğini söyler. Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100.

⁶⁶ Taberî, II, 151; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100-101.

kabilesinden İyâs b. Kabise'yi atadı.⁶⁷ Böylece Hire'deki Sâsânî hakimiyeti Tay kabilesi aracılığıyla devam ettirildi. Bu durum Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd'in Hire'yi fethetmesine kadar sürdü ve bundan sonra Hire, İslâm topraklarına dahil oldu.⁶⁸

Kisra'nın talebini reddeden Nu'mân, başına gelecekleri tahmin etmiş olacak ki, Tay ve Benû Abs kabilelerinden koruma istedi. Ancak Tay kabilesi korkudan buna yanaşmadı. Nu'mân akrabalık bağı bulunan ve Bekr b. Vâil kabilesinin bir kolu olan Şeybân oğullarına müracaat etti.⁶⁹ Ailesi ve savaş hazırlığı için topladığı malzemeleri onlara emanet edip⁷⁰ Kisra ile görüşmek için Medain'e gitti. Ancak burada zincire vurularak hapsedildi ve ardından öldürüldü.⁷¹ Taberî, Nu'mân'ın öldürülmesinin Zû Kâr savaşının çıkmasına neden olduğunu söylemektedir.⁷²

Nu'mân'ın öldürülmesinden sonra Kisra, yeni valisi İyâs b. Kabise'den onun Şeybân oğullarına bıraktığı ailesini ve emanetlerini alıp kendisine göndermesini emretti.⁷³ İyâs da, Hanî b. Kabise b. Mes'ûd'a haber gönderip Nu'mân'ın emanetlerini istedi. Ancak Hanî, teklifi reddetti. Bu gelişmeden sonra Kisra, Şeybân oğullarının mensup olduğu Bekr b. Vâil kabilesinin tamamını yok edeceğine dair ant içti. Çıkar beklentisi olan bazı Araplar da bu konuda ona yardımcı oldular ve istihbarat bilgi sağladılar. Verilen bilgilere göre Bekriler yaz sıcaklarında su kuyuları olan Zû Kâr mevkiinde toplanıyorlardı ve burada kısıtılarak toptan yok edilmeleri mümkündü.⁷⁴ Savaş hazırlıklarından sonra Bekriler'e haber gönderen Kisra, ya teslim olmalarını, ya yurtlarını terk etmelerini veya savaşı seçmeleri istedi.⁷⁵ Bekriler savaşımaya karar verince, Kisra tâbi Arap kabilelerine ve Sevad'daki komutanlarında haber gönderip ordu

⁶⁷ Dineveri, 67-68; Taberî, IV, 152; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 100-101; Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Târîhi*, çev. Zeki Meğamiz, (sadeleştiren) Mümin Çevik, İstanbul 1966, I, 93; Caetani, X, 224; Zarrinküb, 2, 3; Donner, 172; Muhammed Ahmed Bâşmil, *el-Kâdisiye ve Me'âriku'l-İrâk*, Dâru'l-Turâs, Kahire, t.y., 26.

⁶⁸ Taberî, IV, 3; J. B. Segal, "Arabs in Syriac Literature before the Rise of Islam," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Jerusalem 1984, 110; Rivayete göre Hüsrev ile Behrâm iktidar mücadelesine giriştikleri zaman, Hüsrev Behrâm'dan kaçıp Tay kabilesinden İyâs b. Kabise'ye sığınmıştı. İyâs ona hürmet edip bir Arap atı ve değişik hediyeler takdim etmişti. Bundan dolayı araları iyiydi. Taberî, bu nedenle Kisra'nın onu Nu'mân'ın yerine vali atadığını söyler (Taberî, II, 152).

⁶⁹ Nu'mân bu kabileden evlendiği için aralarında akrabalık bağı vardı. Taberî, II, 152.

⁷⁰ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 102.

⁷¹ Taberî, II, 151-52; Taberî onun koleradan öldüğünü söylerken, Mes'ûdî, fillerin altına atılarak öldürüldüğünü dile getirir. Bkn. Mes'ûdî, *Murûc*, II, 101.

⁷² Taberî, II, 152.

⁷³ Ebû Ubeyde, II, 491.

⁷⁴ Taberî, II, 152-53.

⁷⁵ Ebû Ubeyde, II, 491-92.

toplamlarını istedi ve bu kuvvetlerin başına Hîre valisi İyâs b. Kabise getirildi. Fars-Arap kabilelerinden oluşan birleşik Fars ordusu, Bekr b. Vâil kabilesinin su kuyusu olan Zû Kâr'da karşı karşıya geldi.⁷⁶

Bekriler de, etraftaki kabilelere haber gönderip Sâsânî sömürgesi ve baskısına karşı ortak hareket etme çağrısında bulunmuşlardı. Başta Benû İcl ve İyâd olmak üzere irili ufaklı birtakım kabileler Bekrilerin yanında yer aldı. İki taraf Benû Bekr'in su kuyusu olan Zû Kâr'da karşı karşıya geldi ve Bekriler'in önderliğini yaptığı Arap kabileleri kendilerinden güç olarak hayli üstün olan birleşik Fars ordusuna karşı ciddi bir direniş gösterdi. Çölün avantajlarını ve savaş manevralarını iyi kullanan Araplar, Fars ordusunu bozguna uğrattı.⁷⁷ Savaşta kadınların ve özellikle İyâd kabilesinin önemli yararlılıklar gösterdikleri nakledilir.⁷⁸ Rivayete göre İyâd kabilesi başlangıçta Fars ordusu saflarında bulunuyordu, ancak gizlice Bekriler'le anlaşarak savaşın kızıştığı sırada çözülüp kaçmaya başladılar ve böylece Fars ordusunun dağılmasına sebep oldular.⁷⁹

II. Hüsrev Perviz'in Münzîr hanedanından Hîre'ye vali atama geleneğine son vermesine ve ardından savaşın patlak vermesine somut sebep olarak genelde yukarıda anlatılan hadise gösterilir. Ancak farklı nedenlerin olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Örneğin Hüsrev Perviz, Behrâm'la iktidar mücadelesine giriştiği zaman Nu'man b. Münzîr'in Behrâm'ı desteklemesi⁸⁰ ve onun bir komploya kurban gitmiş olabileceğine dair sebepler dile getirilmektedir. Hatırlanacağı gibi Nu'mân Kısra'nın tercümanı olan İbâd kabilesinden Adî b. Zeyd'i öldürmüştü. Adî'nin oğlu Zeyd ise babasının yerine Kısra'nın mütercimliğini yapıyordu. Söz konusu şahıs, babasının intikamını almak için, Kısra'ya Bekr kabilesinden alımlı kadınların haremine gönderilmesini isteme fikrini

⁷⁶ Bir şiirde bu ordunun sayısının iki bin civarında olduğu belirtilmektedir. Taberî, II, 155.

⁷⁷ Ya'kübî, I, 215, 225, II, 46; Mes'ûdî, *Murûc*, I, 278; L. Prémare, "Notes et Documents Les Éléphants de Qâdisiyya," *Arabica, Journal of Arabic and Islâmic Studies*, Tome, XLV, Fasc. 3, Juillent, 1998, 268; Donner, 171

⁷⁸ Taberî, II, 153. Taberî, savaşın Hz. Peygamber'in risaletinin ilk yıllarında vuku bulduğunu söyledikten sonra, mucizevi bir şekilde Resulullah'ın Zû Kâr'da Araplar'ın Sâsânî ordusunu yendiğini haber verdiğini nakleder (Taberî, II, 153). Arap ve Sâsânîlerden oluşan birleşik Fars ordusunun başında Hîre valisi İyâs b. Kabise bulunurken Bekrilerin oluşturduğu Arap kabilelerinden oluşan ordunun sağ kanadının komutanı Bekrilerin şefi olan Yezîd b. Müsehhir eş-Şeybânî, sol kanadının başında da İcl kabilesinin şefi Hanzala b. Sa'lebe vardı. Savaş esnasında Arap savaş geleneğine uygun olarak kahramanlık naraları ve şiirlere genişçe yer verilmesi dikkat çekmektedir. Taberî, II, 154.

⁷⁹ Taberî, II, 155.

⁸⁰ Dîneverî, 56; Taberî, II, 74-75; Mes'ûdî, *Murûc*, I, 261-62.

vermiş olabilir. Nitekim Kisra'nın Nu'mân'a karşı olumsuz tutum takınmasında Zeyd'in rol oynadığına dair somut bilgiler bulunmaktadır.⁸¹

Dineverî'nin verdiği bir bilgi Münzîr hanedanının tasfiyesini başka sebebe bağlamaktadır. Konu hakkında Şireveyh'i bilgilendiren Kisra şunları söylemektedir: "Lahmîler'in iktidardan uzaklaştırılması, Nu'man ve yakınlarının Araplar'la samimi ilişkiler kurmaları nedeniyle siyasî otoritenin Farslar'dan Araplar'a geçebileceğini düşüncelerinden kaynaklanmıştı. İşte bu sebeple onların iktidarına son verilmiş ve bu önemli hususu kavramaktan aciz olan İyâs b. Kabîse iktidara getirilmişti."⁸² Yine Dineverî'nin verdiği bilgiye göre, Şireveyh babası Perviz'i tahttan indirip yerine geçtikten sonra, onu Nu'man'ı öldürmekle suçlayınca, Perviz yaptığı işin doğruluğunu oğluna gönderdiği şu mektupla anlatmıştır:

Nu'mân'ı öldürmem ve hükümdarlığı Amr b. Adiy'den İyâs b. Kabîse'ye geçirmem konusundaki suçlamana gelince, olayın aslı şudur: Nu'mân ve aşireti Araplar ile işbirliği yaptı ve hükümdarlığın bizden Araplar'a geçeceğini söyledi. Bu konu ile ilgili yazdığı mektuplar elime geçti. Ben de onu öldürüp idareye, olup bitenin pek farkında olmayan bir başka Arab'ı atadım.⁸³

Bu bilgilere ilaveten el-Batâyine şu yorumu yapmaktadır: Belki de Lahmîler'in otorite kaybı, onların Arap kabilelerini kontrol edememeleri ve bu kabilelerin, Fars bölgelerine yaptıkları akınları durduraktan aciz olmalarından kaynaklanmaktaydı. Lahmîler'in iktidarı kaybedişleri, Kisra ile Bizans İmparator'u arasında gelişen ilişkilere karşılık, Kisra'nın ödün vermesi sonucunda gerçekleşmiş olabilir. Böylece Kisra Gassânîler'e karşı düşmanca tavır takınan ve iki taraf arasında savaşa sebep olan Lahmîler'i, iktidardan uzaklaştırdı ve onların yerine İyâs b. Kabîsa'yı idareci olarak atadı.⁸⁴

İbn Abdi Rabbih'in aktardığı bilgiler kısmen inandırıcılıktan uzak olmakla birlikte iki taraf arasındaki sorun veya memnuniyetsizliğin nedeni hakkında fikir verir mahiyettedir. Bu rivayete göre Hîre Kralı Nu'mân, yanındaki kalabalık bir heyetle Kisra'yı ziyarete gitti. Elçilere refakat edip onları hükümdarın huzuruna çıkardı. Görüşmeler sırasında Nu'mân Arap olmasıyla övündüğünü dile getiren sözler sarf edince, Kisra karşılık olarak Araplar'ı aşağılayıcı ifadeler kullandı. Nu'mân ona cevap verirken aynı zamanda Araplar'ın ödedikleri vergileri ve bundan duydukları rahatsızlığı dile getirdi.⁸⁵ Kisra'nın sözlerine karşı heyette bulunan

⁸¹ Bkn. Taberî, II, 151-52; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 101; Batâyine, 47.

⁸² Dineverî, 110; Batâyine, 47.

⁸³ Dineverî, 109-110.

⁸⁴ Batâyine, 47.

⁸⁵ İbn Abdi Rabbih, II, 3-8.

Temimli reis Hâcib b. Zürâre daha sert ve biraz da tehdit içeren bir konuşma yaptı.⁸⁶ Ardından Amr b. Sa'sea kabilesinin şefi ve aynı zamanda şair olan Âmir b. Tufeyl ile Kisra arasında benzer şekilde karşılıklı konuşmalar geçti.⁸⁷ Araya Şeybân kabilesinin şeflerinden Kays b. Mes'ûd girince konuşmalar bir bakıma karşılıklı restleşmelere dönüştü. Kisra, Şeybân kabilesinin şefini kendilerine ödemeleri gereken haraç vergisini ödemeyerek aralarındaki anlaşmayı ihlal etmekle suçladı.⁸⁸ Toplantıdan sonra heyet Hire'ye dönünce Nu'mân, Bekr b. Vâil, Temim, Süleym, Zebîd, Mürre ve Amr b. Sa'sa gibi kabilelere haber gönderip sarayı Havarnak'da toplantıya çağırdı. Gelen kabile temsilcilerine Kisra ile aralarında geçen konuşmaları anlattı ve konuşmasının bir bölümünde şunları söyledi:

Bu E'âcimleri (Farslar) ve sınırlarının Arapların ikamet ettiği yerlere olan yakınlığını biliyorsunuz. Etkisi ve gücünün hangi boyutta olduğundan kuşkulu olduğum Kisra'dan birtakım haberler aldım. Harac (vergi) ödeyen diğerleri gibi, Araplar'ı da kendisine köle yapmak istiyor.⁸⁹

Nu'mân'ın sözlerine bakılırsa Arap kabilelerinin vergi yüzünden Sâsânîler'den rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Vergi yükümlülüğüne bağlı olarak yerel idareci konumundaki *merzubân* ve *dihkân*ların keyfi tutumları memnuniyetsizliği giderek artırmıştı. Nitekim soruna çözüm bulmak amacıyla Şeybân kabilesinin reisi Müsennâ b. Hârise ve Süveyd b. Kutbe Medain'e gidip Kisra'ya şikayette bulundular, ancak bu girişimden istediklerini elde edemedikleri anlaşılmaktadır.⁹⁰

Hire valisi Nu'mân'ın öldürülüp Münzîr hanedanının iktidarına son verilmesi, vergi ödeme yüzünden kaynaklanan memnuniyetsizlik, İranlı toprak ağaları veya yerel idarecilerin keyfi tutumları, Arap kabilelerine karşı baskıcı bir politika güdülmesi gibi hususlar Araplar'ın Sâsânî idaresinden giderek rahatsız olmalarına zemin hazırlamış olabilir. Ayrıca İran'daki merkezî idarenin zayıflaması, Bizans'a karşı alınan yenilgiler Arap kabilelerinin bu ülkeye karşı bağlılıklarının zayıflamasında etkili olmuş olabilir.⁹¹ Tüm bu sayılanlar Zû Kâr savaşının çıkmasına etki eden nedenlerden bir kısmı olarak zikredilebilir.

Sâsânîler'e karşı memnuniyetsiz olan Arap kabileleri Zû Kâr savaşından sonra giderek cesaretlendiler ve İran içlerine doğru organize bir

⁸⁶ İbn Abdi Rabbih, II, 12.

⁸⁷ Bkn. İbn Abdi Rabbih, II, 17-18.

⁸⁸ İbn Abdi Rabbih, II, 16-17.

⁸⁹ İbn Abdi Rabbih, II, 9.

⁹⁰ Dineverî, 111.

⁹¹ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi, (VII-XI Yüzyıllar)*, Ankara 1981, 89.

şekilde akınları sıklaştırdılar.⁹² Özellikle merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilen kabileler, Sevad arazilerinin önemli bir bölümünü ele geçirmişlerdi. Bir başka ifadeyle başlangıçta İranlı idarecilerin izniyle bölgeye yerleşen Araplar, fırsat buldukça bu ülkenin hakim olduğu topraklara sahip olmak için çaba sarf etmişlerdir.⁹³ Özellikle Bekr b. Vâil kabilesinin önderliğinde örgütlenen Arap kabileleri direnişe geçip Sevâd bölgesinin iç kesimlerine doğru akınları sıklaştırmışlardır.⁹⁴ Bekr kabilesinin bir kolu olan Şeybân oğullarından Müsennâ b. Hârise⁹⁵ Hire yakınlarındaki Haffân'da karargâh kurmuş ve kendi kabilesinin yanı sıra Benû İcl, Teynmüllât b. Sa'lebe, Kays b. Sa'lebe ve Benû Zuhl gibi kabilelerden de destek alarak etrafa akınlar düzenlemekteydi.⁹⁶ Onunla birlikte hareket eden Süveyd b. Kutbe ve muhtemelen onun babası olan Kutbe b. Katâde ise Ubulle (eski Basra) bölgesinde İcl kabilesinden oluşan kuvvetlerle mücadeleye girişmişti.⁹⁷ Ancak söz konusu akınlar daha çok klasik Arap kabile yağmacılığı niteliğindedir ve Sâsânîler'in merkezi kuvvetlerinden ziyade bölgesel idarecilere yöneliktir.

Zû Kâr savaşında Sâsânîler'e karşı kazanılan başarı şiirlere konu edilmiştir.⁹⁸ Taberî, geniş bir şekilde bu şiirlere yer verir.⁹⁹ A'şâ b. Rebî'a'ya ait olan şiirlerin birisinde bu savaşla ilgili şunlar dile getirilir:

Zû Kâr gününün sabahında biz o mekâna yerleşmiştik. Kabileler savaşmak için orada hazır bulunmuştu. Acemler muazzam bir orduyla bölük bölük üzerimize gelmişti. O korkunç günün gecesinin karanlığı kılıçlarımızın şakırtısıyla aydınlanmıştı. Arkadaki bölüklerimiz görevdeydi ve Nu'mân b. Zür'a'yı kendimize sığınak kılmıştık. Biz, tıpkı Bağırtlak kuşlarının hızlıca suya yetişmesi gibi, zayıf ve güçsüzlerin imdadına koşup onları korumuştuk.¹⁰⁰

Sâsânîler'e karşı kazanılan başarının sadece bölgedeki kabileler arasında değil Arabistan'ın iç kesimlerindeki kabileler tarafından da coş-

⁹² Zarrinküb, 3, 4.

⁹³ İbn Haldun, II, 259; Caetani, X, 222.

⁹⁴ İbn A'sem, I, 74; İbn Haldun, *Kitâbu'l-Iber ve Divânu'l-Mubtede' ve'l-Haber*, Beyrût 1971/1391, II, II, 259; Caetani, X, 214-216, 222; Zarrinküb, 4.

⁹⁵ Müsennâ b. Hârise'nin faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için bkn. İsrâfil Balcı, "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi: Müsennâ b. Harise ve Siyasi Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergi*, 177-194 (Yıl: 8, Sayı: 19, Bahar 2004), ss. 177-194.

⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde ve Nebze min Futûhi'l-Irak*, nşr. M. Hamidullah, Paris 1989, 127; Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, çev., Mustafa Fayda, Ankara 1987, 345, 489; Dineveri, 111-112; Taberî, *Târîh*, IV, 3; Donner, 171.

⁹⁷ Vâkıdî, 127; Taberî, *Târîh*, IV, 2; Zarrinküb, 5; Bâşmil, 59.

⁹⁸ Ebû Ubeyde, II, 493-99; Necde Hamâş, 'Zi Kâr', *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, (cilt: 9), Dimeşk 2004, 663.

⁹⁹ Taberî, II, 153-56.

¹⁰⁰ Taberî, II, 156.

kuyla ve sevinç gösterileriyle karşılandığı söylenir. Hatta bir rivayete göre Hz. Peygamber de bu sevince katılmıştır.¹⁰¹ Bir başka kayıta ise Hz. Peygamber'in, 'Bu zafer Araplar'ın Acemlerden intikam aldıkları ilk gündür. Rebialar sayemde yardım gördüler' sözlerini dile getirdiği nakledilir.¹⁰² Hz. Peygamber'e izafe edilen sözlerin gerçekten onun tarafından söylenip söylenilmediği tartışılabilir, ancak Sâsânîler'in yenilmesinden mutluluk duyması muhtemeldir.¹⁰³

Araplar arasında derin etkiler bıraktığı anlaşılan bu başarı, bir bakıma Hz. Peygamber'den sonra başlayacak İslâm fetihleri için bir ön temel niteliğindedir. Nitekim Hz. Ömer halka çağrı yaptığı zaman beklediği desteği bulamamış ve üç gün arka arkaya çağrıdan sonra ancak dördüncü gün az sayıda da olsa destek bulabilmiştir. Taberî, Araplar'ın çekingenliğini Sâsânîler'in güç ve kuvvetleriyle irtibatlandırır. Araplar'daki korkunun yersizliğini ifade etmek için bizzat bu bölgede mücadele etmiş olan Müsennâ b. Hârise halkı cesaretlendirici konuşmalar yapmış ve Sâsânîler'in, sanıldığı kadar güçlü olmadıklarını dile getirip Zû Kar savaşında kazandıkları başarıyı hatırlatmıştır.¹⁰⁴

Sâsânîler kendi sınırlarına yakın yerlerdeki Araplar'ı kontrol altında tutmak için yoğun çaba sarf ederken, aynı politikayı çöl içlerindeki Araplar'a karşı sürdürmemişler, ya da bu konuda kaynaklara fazla bir bilgi yansımamıştır. Özellikle kadim düşman Bizans'la uzun yıllara dayalı mücadele, sık sık taht değişiklikleri nedeniyle merkezi otoritenin istikrarsızlığı, çölün coğrafi şartları ve Arabistan içlerinde ciddi bir merkezi otoritenin bulunmaması gibi faktörler onların Arabistan içlerine ordu göndermelerini engelleyen hususlardan bir kısmı olarak zikredilebilir.

¹⁰¹ Ya'kûbî, I, 225; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 278.

¹⁰² Ebû Ubeyde, II, 492; Taberî, II, 146; Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bu sözler inceleyebildiğimiz kadarıyla hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bununla birlikte Buhârî'nin *Târîhu'l-kebir* adlı eserinde bu sözler Hz. Peygamber'e dayandırılmıştır (Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, nşr. Muhammed Abdulmîd Han, Diyarbakır 1962, II, 63). Ancak söz konusu rivayet daha çok zayıf hadisler arasında zikredilmiştir. Geniş bilgi için bkn. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *es-Silsiletü'l-da'îfe*, Mektebet-ü'l-me'ârif, Riyad, t.y., II, 47; el-Heysemî, *Mecmu'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1412, VI, 312; es-Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, Beyrût 1985/1405, I, 313; el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî sünen'i-ekvâl ve'l-ef'âl*, Mektebetü't-turasi'l-İslâmî, 1971/1391, X, 601.

¹⁰³ Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber tıpkı bu olayda olduğu gibi Kisra'nın çocuğu Şehrberâz'ın, Heraklios'tan yardım alıp babasını öldürmesi hadisesini duyduğu zaman bundan memnuniyet duymuştur. Taberî, II, 143, 146.

¹⁰⁴ Taberî, IV, 61.

Ancak buna rağmen Araplar'ın Sâsânîler'den fazlaca çekindikleri bilinmektedir.¹⁰⁵

Araplar'ın korkularını haklı çıkaracak birtakım rivayetlerden söz edilebilir. Örneğin İran içlerine zaman zaman akınlar yapan bazı kabileler özellikle Sâbûr döneminde şiddetli cezalara çarptırılmışlardır. Nitekim onun hışmına uğramak istemeyen Bekr ve Abdulkayslar'ın bir kısmı Hecer'e kaçmış, bir kısmı ise dağlık alanlara çekilip izlerini kaybettirmişlerdir. Hatta hızını alamayan Sâbûr'un Medine'ye kadar ilerlediği ve önüne çıkan Arap kabilelerini cezalandırdığı belirtilmektedir.¹⁰⁶ Taberî'nin verdiği bilgilere göre Sâbûr, Arap kabilelerine en çok düşmanlık eden ve onları öldürmeye düşkün olan birisi olarak tanımlanır. Hatta Arap önderlerine eziyetler ederek onların kürek kemiklerini çıkardığından kendisine *zu'l-ektâf* (omuz kıran) lakabı verilmiştir.¹⁰⁷ Arap kabilelerinin bu şekilde cezalandırılması kuşkusuz çöl içlerindeki kabileler tarafından biliniyordu. Öte yandan Araplar Sâsânîler'in Yemen'e kadar hakimiyetlerinin uzandığını ve yine onların Sevad bölgesindeki Araplar'ı denetim altında alabilmek için yoğun çaba sarf ettiklerini biliyordu.¹⁰⁸ Bu hakimiyetin bir gün kendilerine kadar uzanabileceğini ve bu bağlamda olası bir Sâsânî saldırısını beklemeleri muhtemeldir. Bu hususlar göz önüne alındığı zaman Zû Kâr'da kazanılan başarının Arabistan içlerindeki Araplar için ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁵ Muhammad Hudarî Bek, *Muhâdarat Târîhu'l-İslâmiyye ed-Devletu'l-Umeviyye*, Mısır 1969, 199.

¹⁰⁶ Taberî, II, 67.

¹⁰⁷ Taberî, II, 69; ayrıca bkn. Dineverî, 48-49.

¹⁰⁸ Dineverî, 62, 64.

SONUÇ

Arap kabileleri ile Sâsânîler arasındaki ilişkiler karmaşık ve inişli çıkışlı bir mahiyet arz eder. Zû Kâr savaşı, Arap-Sâsânî ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından birisi olarak yorumlanabilir. Uzun yıllar yarı bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdüren kabileler, bu savaşla birlikte ilk kez açık muhalefet dönemi başlatmışlar ve Sâsânî sömürgesine karşı direnişe geçmişlerdir.

Yaklaşık 610'lu yıllarda vuku bulduğu kuvvetle muhtemel olan Zû Kâr savaşı, aynı zamanda Hz. Peygamber'den sonra başlayacak olan İslâm fetihleri için de özel önem taşımaktadır. Zira bu savaşta kazanılan başarı hatırlatılarak Sâsânîler'e karşı halk cesaretlendirilmiş ve cepheye gitmeleri için teşvik edilmiştir.

Zû Kâr savaşı öncesinde gerek merkezî otoritenin gerekse yerel yöneticilerin keyfi uygulamaları Arap kabilelerini önemli ölçüde rahatsız etmişti. Hatta sorunlarına çözüm bulmak için Medain'e elçiler gönderip rahatsızlıklarını dile getirdiler, ancak istediklerini elde edemediler. Bir bakıma bu çözümsüzlük onları kendi başlarının çaresine bakmaya sevk etti. Nitekim fırsat buldukları zaman İran içlerine saldırarak misillemede bulundular. Ancak bu saldırılar klasik bedevi yağmacılığından öteye geçmemekteydi.

Sâsânî yönetimi Arap akınlarının başını çeken ve sınır boylarındaki kabileleri organize eden Bekr b. Vâil kabilesinin önderliğindeki Araplar'ı cezalandırmak için tâbi Arap kabileleri ve Farslardan oluşan kalabalık bir ordu ile saldırıya geçti. İki taraf Bekrîlerin su kuyusu olan Zû Kâr'da karşı karşıya geldi. Bekr kabilesinin başını çektiği kabile organizasyonu bir bakıma beklenmedik bir şekilde Sâsânî ordusunu bozguna uğrattı. Bundan sonra Sâsânîler'in Arap kabileleri üzerindeki hakimiyeti ve prestiji önemli ölçüde sarsıldı. Ardından İran içlerine doğru Arap akınları yoğunlaştı. Bu süreç İslâm fetihleri öncesinde Halid b. Velid komutasındaki ordunun günümüzdeki Irak topraklarına gönderilmesine kadar devam etti. Bundan sonra, bölgedeki Arap kabilelerinin mücadelesi Müslüman Araplar'ın mücadelelerine dönüştü.